

Marosán Bence Péter:

A modernitás születése a kritika szelleméből
„A kritika fogalma a XVII-XVIII. században”¹

„Már évekkkel ezelőtt fölfigyeltem arra, hogy kora ifjúságomtól fogva milyen sok hamis nézetet fogadtam el igaznak, s hogy mennyire kétséges mindaz, amit később ezekre építettem. Ennek hatására beláttam azt is, hogy egyszer az életben gyökerestül föl kell forgatnom, s az első alapoktól kiindulva újra kell kezdenem mindent, ha arra törekszem, hogy egyszer még valami szilárdat és maradandót hozzak létre a tudományok területén.” (René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Fordította: Boros Gábor)

A kritika fogalma már az újkor előtt is lényeges szerepet töltött be a filozófiai gondolkodásban és a tudományos kutatásban. A hibás vélekedések kiigazítását, az igazi tudás elérését célzó kritika meghatározó motívumnak számított már az ókori és középkori filozófiai és tudományos vitákban is. Ez a fogalom azonban először az újkorban tett szert paradigmateremtő és -formáló erőre. Bizonyos szempontból nem túlzás azt mondani, hogy a modernitás mint kulturális alakzat, csupán a kritikából és a kritika által születhetett meg. A jelen könyv a kritika fogalmának ezen, újkorban betöltött szerepét és jelentőségét világítja meg az olvasó számára.

A kötet mindenekelőtt „A kritika fogalma a XVII-XVIII. században” című, 2018. június 22-i az MTA–PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport és az ELTE BTK Újkori és Jelenkori Filozófia Tanszéke által közösen szervezett konferencia anyagait adja közre (10). A szerkesztési munkálatokat Blandl Borbála, Boros Bianka, Czétány György és Kővári Sarolta végezték. A mű közeleb-

¹ Blandl Borbála, Boros Bianka, Czétány György, Kővári Sarolta (szerk.): *A kritika fogalma a XVII-XVIII. században*. Budapest, Áron Kiadó, 2019. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00421/18/2 számú projektjének támogatásával készült.

bi tanulmányozása arról győz meg bennünket, hogy többről van szó, mint egy átlagos konferenciakiadványról: a magyar nyelvű olvasó alapvető adalékokat kap a kritika újkori fogalmának keletkezésével és az egész újkori filozófián belül betöltött jelentőségével kapcsolatban. Véleményem szerint olyan mű született, mely alapvető segítséget nyújthat mindenkinek a korszak lényegi sajátosságainak megértésében – kívülállónak éppúgy, mint a szakavatottabb befogadónak.

A 16 tanulmányt tartalmazó kötetet Weiss János előszava nyitja meg. Weiss három és fél oldalban, tömören, de mégis részletesen ismerteti, hogyan rendült meg a középkori – alapvetően teológiai orientációjú és megalapozottságú – paradigma; hogyan született meg benne a középkori gondolkodás egyes dogmatikus elemeit, alakzatait támadó kritikai attitűd, mely azután az újkori gondolkodásmód és filozófiai tradíció kialakulásához vezetett.

A *nevetést* talán némelyek elsőre nem túlságosan komoly, a filozófia fő problémáitól távol eső témának vélnék. Smrcz Ádám tanulmánya („A cinikus nevetés mint újkori ideológiakritika”) óvatosságra int bennünket, mielőtt elhamarkodottan ítélnénk e téren. Megmutatja, hogy a nevetés hogyan szolgált eszközként az önmagát megingathatatlannak gondoló dogmatizmussal és tekintéllyel szemben. Smrcz részletesen áttekinti a nevetés újkori elméleteinek történeti hátterét, egészen az antik kezdetekig visszamenően (ahogyan a nevetés elméletének első csíráit megtaláljuk többek között Platónnál, Arisztotelésznél és a cinikusoknál). Mindenekelőtt a nevetés elméleteinek két nagy típusával foglalkozik: az összeférhetlenségi elmélettel, mely szerint a komikum forrása az össze nem illő elemek közti kontrasztból fakad, és a felsőbbrendűségi elmélettel, mely utóbbi szerint a komikum eredetét az összehasonlított személyek vagy tettek közötti társadalmi, intellektuális, morális vagy egyéb távolság képezi. Smrcz azt próbálja meg érzékeltetni, hogy szerinte egyfelől az összeférhetlenségi elmélet mennyivel jobban képes a humor valódi természetének bemutatására, tehát mennyivel plauzibilisebb, másfelől a nevetés, a komikum filozófiai potenciáit szeretné előtérbe állítani, megmutatva, hogyan képes a nevetés (sajátosan az összeférhetlenségi elmélet szemszögéből) társadalomkritikai, ideológiai erőként szolgálni.

Schmal Dániel írása („Richard Simon és a forráskritika problémája”) a modern forráskritika születésének néhány központinak számító eseményét mutatja be; különös tekintettel Richard Simon munkásságára, aki megalapozottan tekinthető a modern forráskritika egyik legfontosabb előfutárának; sőt: olyannak, aki

bizonyos pontokon lefektette a modern forráskritika fő alapszabályait. Richard Simon ilyen irányú törekvései részben arra irányultak, hogy a katolikus egyház mint intézmény jogait, létjogosultságát védje a protestáns támadásokkal szemben. Megmutatta, hogy a Biblia, ahogyan az az ő korában olvasható volt, nem tekinthető minden további nélkül Isten szavának, hanem egy olyan szöveg, mely a történelem során sokszorosan torzult és módosult. Az eredeti szöveg helyreállítása, már ha egyáltalán lehetséges, egy nagyon is körültekintő, kiterjedt rekonstrukciós eljárást követel meg. Noha Richard Simon szándékai elsősorban vallásiak voltak, munkásságával mégis hatalmas lökést adott a modern kritikai, racionális mentalitás és gyakorlat fejlődésének, az igazolás módszertanának kiterjesztéséhez és elmélyítéséhez, mindennek előtt a humántudományok, speciálisan a történeti stúdiumok területén, oly módon azonban, hogy az jelentős mértékben befolyásolta az egész újkori tudományosság metodológiáját, általában véve.

Kovács Eszter: „A féltékenységről, az uralkodóról és a kritikáról» – A kritika mibenléte Montesquieu-nél” című tanulmányában azt mutatja meg, hogyan finomított Montesquieu a felvilágosodás születőfélben lévő és egyre radikalizálódó kritika-fogalmán; mely néhány szerzőnél, némely felfogásban odáig jutott, hogy a kritika egyenesen korlátozta a szabadságfogalmat. Egyesek ugyanis azt hangoztatták, hogy az ember nem írhat le csak úgy szabadon mindent, ami csak az eszébe jut – hanem a kritikát mintegy fegyverként használták a nekik nem tetsző gondolatokkal, elképzelésekkel szemben. Akivel szemben így jártak el, annak nem csupán vehemens ellenkezéssel, alkalmasint személyeskedéssel kellett szembenéznie, hanem a tudományos közösségen belüli elszigetelődéssel, a nevetségessé vagy komolytalanná válás rémével.

Montesquieu szerint ezen vehemens kritikák egy jelentős része nem a haladást szolgálta, nem arról szólt, hogy elérjük az igazságot vagy jobb műveket hozzunk létre, hanem inkább *a kritikát megfogalmazó egójáról szólt*. Vagyis a kritikus többé vagy kevésbé kifejezetten saját felsőbbrendűségét szerette volna bizonyítani a bírált személlyel szemben. A kritika ilyen egoista és túlhajtott megnyilvánulásain gyakorolt kritikája révén Montesquieu végső soron a gondolat- és véleménynyilvánításhoz fűződő jog mindenek feletti szentségét szerette volna védelmezni.

Gálosi Adrienne: „A kritika szabadsága és az ízlés szabályai – liberalizmus és klasszicizmus Shaftesbury művészeti írásaiban” című szövegében esztétikum és politikum összefonódását vizsgálja Shaftesbury esztétikai tárgyú eszmefuttatásaiban. Shaftesbury abból a szempontból elemzi az ízlés kritikájának szabálya-

it, hogy a művészet hogyan tehet szert a közösséget nevelő, erkölcsnemesítő funkcióra. A művészetnek közfeladatot kell betöltenie, és a művészet kritikájának mindenekelőtt erre a közfeladatra kell tekintettel lennie.

Shaftesbury elméletében szép és jó, esztétikum és morál elválaszthatatlanok egymástól. A művészet és az ízlés kritikájának az egyik első számú szempontja szerinte az kellene legyen, hogy a művészet, illetve az adott konkrét műalkotás, mennyire tudja elősegíteni a közösség, illetve a mindenkori konkrét befogadó kulturálódását, kulturális és morális fejlődését.

Ludassy Mária „Színkritika mint politikai filozófia. Rousseau levele d’Alembert-hez” című esszéje Rousseau-nak az enciklopédisták között elfoglalt sajátos helyzetét veszi górcső alá közelebbről, mely Rousseau-t egyre inkább arra kárhóztatta, hogy az enciklopédisták ellenzékének számítson. Az enciklopédistákkal szemben gyakorolt rousseau-i kritika egyre inkább egy múltba tekintő és egyre kollektivistább társadalomképzetet vázolt fel.

A színház Rousseau számára a jelen kor züllött erkölceit testesítette meg; mely nem elhanyagolható mértékben felelős a nemi szerepek felcserélődéséért, egy elpuhult, leskelődő, pletykás társadalom kialakulásáért. Ezt a világot Rousseau szemében a spártai, illetve a köztársaságkori Róma férfias, patriarchális, fegyelmezett, a közjót mindenek (minden egyes magánérdek) fölé helyező társadalmi rendjének kellene felváltania; illetve egy ilyen társadalmi rendhez kellene visszatérnünk; ez a rend képviseli Rousseau szerint az emberi nem egészséges, „tulajdonképpen” állapotát. Ez egy olyan társadalmi vízió volna, melyben az egyén üvegfalak közé volna zárva; amelyeket az általános akarat tévedhetetlen képviselői, a közérdek megvesztegethetetlen szolgái felügyelnek; gondosan ügyelve rá, hogy a közösség jólétét és integritását semmilyen egyéni szeszély ne tudja fenyegetni.

Grósz Eszter tanulmánya („Kultúra és elidegenedés problematikája Rousseau-tól *A felvilágosodás dialektikájáig*”) az elidegenedés rousseau-i fogalmát veszi górcső alá mint talán az első, valóban modern elidegenedés-fogalmat, és azt vizsgálja meg, hogy a társadalom és a kultúra rousseau-i kritikája, valamint az e kritikában rejlő elidegenedés-mozzanat, hogyan határozta meg e fogalom későbbi fejlődésének bizonyos részleteit. Mindezt speciálisan a freudi elidegenedés-fogalom tükrén keresztül.

Grósz Eszter Rousseau szövegeinek szoros elemzésein keresztül mutatja meg, hogyan vezet el az elidegenedés rousseau-i fogalma az elidegenedés Marxnál,

valamint a Frankfurti Iskola teoretikusainál (mindenekelőtt *A felvilágosodás dialektikájában*) található elidegenedés-koncepcióhoz, illetve miképpen alkotja ez utóbbiak előfutárát.

Csuka Botond („*a direct avenue to the heart of man*» -- Kames kritikafogalma és az emberről szóló tudomány”) eszmefuttatásai a modern esztétika keletkezéstörténetének néhány kulcsmozzanatába nyújtanak betekintést. Közelebről vizsgálja a – kifejezett esztétika keletkezését megelőző – angolszász műkritika, ízléskritika némely fontosabb jellegzetességét, és abból is mindenekelőtt Lord Kames mű- és ízléskritikai koncepcióját.

Csuka egyik fő tézise szerint Kames „racionális kritikája” – és a britek ízléskritikájának jelentős része – a korabeli newtonianizmus módszertanát kölcsönvéve *az emberi érzékenység törvényszerűségeinek tudományos vizsgálataként kívánt fellépni*. Csuka értelmezése szerint tehát Kames munkásságának kontextusát mindenekelőtt az emberi természet tudománya jelenti. Ebben az időben a britek proto-esztétikája filozófiai antropológiaként jelenik meg és gyakorolhatást a németek esztétikai programjaira – melyek maguk is erősen antropológiai vállalkozásokként indulnak.

Horváth Zoltán („Elítélés vagy ítélet: a ’kritika kora’ és a kritikai filozófia”) a kritika modern fogalmának születési körülményeit teszi tüzetesebb vizsgálat tárgyává. Francis Bacontól és René Descartes-ból kiindulva jut el a kritika kanti koncepciójáig. Horváth elemzéseiben a ködképek baconi elképzelése központi helyet foglal el. Némileg provokatívnak szánt felvetéssel megmutatja, hogy első közelítésben mind Descartes, mind Kant filozófiája áldozatul esik a ködképek egyikének vagy másikának (sőt, bizonyos megközelítésben: mindegyikének). Azután egy további elemzésben azt mutatja meg, hogy Kant filozófiai pozíciója mégis sokkal szerényebb, visszafogottabb és reflektáltabb, mint azt egy elharmarkodott baconiánus kritika sejtene, és sokkal rezisztensebb egy ilyen kritikával szemben, mint gondolnánk.

Elemzései révén Horváth megpróbálja továbbá érzékeltetni a kanti filozófiai vállalkozás egyik fontos pontját, melynek gyökerei egészen a modernitás kezdetéhez, Baconhoz és Descartes-hoz nyúlnak vissza: nevezetesen az öntudatos, szabad, felvilágosult és kritikus individuumokból álló közösség gondolatának megvalósítására törekvő társadalom eszméjét.

Weiss János: „Séták Kant »kritika«-fogalma körül” című szövege a „kritika” kanti fogalmának közvetlen fogalom- és elmélettörténeti előzményeit járja

körül, a XVIII. századi német filozófiában. Behatóan elemzi a kritika abban a korban elterjedtnek számító fogalmát, mely mindenekelőtt az ízlés- és műkritikához kötődött, vagyis az esztétika körébe tartozott. Mint Weiss rámutat: a kritika kanti fogalmához vezető úton meghatározó szerepet töltött be Leibniz, akinél a kritika már úgy jelenik meg, mint az ismeretet tisztázó eszköz. Kant is lényegi módon ehhez az értelemhez fog kapcsolódni. Kantnál a kritika fogalma kijelölte a maga ellenfogalmát: a dogmatizmust. A dogmatizmus az, ami a gondolkodásban ellenszegül saját dinamizmusának. A kritika a gondolkodás mindig megújuló erőfeszítése, hogy radikalizálja és megújítsa saját magát.

Czétány György: „Kant és a szubjektum problémája” című dolgozata a szubjektum kanti elméletében rejlő bizonyos antinomikus feszültségekre hívja fel figyelmünket. A szubjektum fogalmában Kantnál – mint azt Czétány a különböző kanti szöveghelyek kiterjedt, rendkívül érzékeny és pontos vizsgálatán keresztül kimutatja – bizonyos körköröségek, összefonódások lépnek fel. A szerző láthatóvá teszi számunkra, hogy alapvető ellentmondás áll elő Kantnál az Analtikában tárgyalt transzcendentális szubjektum – mint az appercepció szintetikus egysége – konstitutív jellege, valamint a Dialektikában tárgyalt lélek vagy szubjektum eszméjének regulatív jellege között. Ez az ellentmondás azután, mint arra Czétány rámutat, alapvető hatással van a tapasztalat és a metafizika teljes kanti elméletére is.

Blandl Borbála: „A természettudomány metafizikája és kritikai természettudomány” című írása mindenekelőtt a természet metafizikája és a természettudomány metafizikája kanti fogalmainak kifejtésére, illetve a köztük fennálló viszonyra fókuszál. A „természet metafizikája”, ahogyan ez *A tiszta ész kritikájában* megjelenik, „az összes lehetséges predikabilitások felkutatása (analitikus rész) és a kategóriáknak megfelelő rendbe való sorolása (szintetikus rész), vagyis a fogalmi világ egyszerre teljes és teljességgel rendszeres (az ész rendszerének megfelelő) feltárása” (152). A „természettudomány metafizikáját” Blandl Borbála mindenekelőtt *A természettudomány metafizikai kiinduló elvei* című 1786-os mű alapján elemzi (mely a szerző fordításában meg is jelent magyarul, 2018-ban).² „Az írás felfogható úgy is, mint egy sajátos Newton–Leibniz vita végigjátszása, a fizika metafizikai alapra helyezése” – mondja erről a szövegről Blandl (156). Mint Blandl megmutatja nekünk, Kant számára az számított a természettudományok metafizikájának, ami a tudományos eredményekből szigorúan

² Immanuel Kant: *A természettudomány metafizikai kiinduló elvei*. Budapest: Áron Kiadó, 2018. Fordította: Blandl Borbála.

szintetikus apriori elvek szerint kifejezhető volt – vagyis ami matematikailag leírható és megragadható volt. Ennek alapján, kora természettudományos állapotai között, fennakadt a rostán nála a kémia és az empirikus pszichológia is, mint amelyek nem matematizálhatóak. Vagyis a matematikai fizika volt az, ami Kant szerint igazi, szigorúan vett természettudománynak tekinthető.

Boros Bianka: „A teleológiai ítélőerő valódi antinómiája” c. esszéje egy értő és érzékeny, rendkívül kifinomult elemzést nyújt egy egyébként rendkívül homályos, számos fordítót és olvasót zavarba ejtő kanti szöveghelyről, melyet *Az ítélőerő kritikájában* találunk. Ez a reflektáló és a meghatározó ítélőerő közti ellentmondást fogalmaz meg. Boros Bianka az általa adott értelmezés során behatóan elemzi a német szöveget, összehasonlítja annak Hermann István- és Papp Zoltán-féle fordítását, és bevonja az értelmezésbe az angolszász fordítói tradíciót, valamint a vonatkozó angolszász és német olvasatokat is. Röviden a következő antinómiáról van szó: vajon a természeti világ működése magyarázható-e kizárólagosan mechanikai elvek alapján, vagy sem? A viták arra az erősen homályos kanti szöveghelyre nyúlnak vissza, mely értelmezői döntésre kényszeríti az olvasót, illetve a fordítót. Az értelmezés során a befogadó dönthet úgy, hogy pusztán látszólagos antinómiáról van szó (ez az erősebb, a szó szerinti szövegtől jobban elrugaszzkodó olvasat), és gondolhatja azt is, hogy valóságos antinómiával szembesülünk, amelynek Kant többször és hosszan veselkedik neki. Boros Bianka az utóbbi értelmezés mellett hoz fel érveket, mely szerint Kantnál nemcsak látszólagos, de valódi antinómiáról van szó a fentebb említett kérdés esetében.

Kövári Sarolta: „Esztétika és transzcendentális kritika” című szövege esztétika (műkritika, művészetkritika) és transzcendentális kritika összefüggéseit boncolgatja Kant filozófiájában, mindenekelőtt *Az ítélőerő kritikájában*. Noha első pillantásra úgy tűnhet, Kant transzcendentális vizsgálódásaiban az esztétika – mint az ízlés kritikája – meglehetősen alárendelt szerepet játszott, megmutatható, hogy az mégsem volt nála mellékes, mint azt esetleg előszörre hinnénk. Kimutatható többek között, hogy Kant számára is meghatározó jelentőséggel bírt a kor egyik fontos problémája: nevezetesen, hogy miként tehető valami, elsöre pusztán szubjektívnek tetsző dolog (mi a szép?) objektívvé, általános érvényűvé, és általános szabályok alá rendelhetővé (ennyiben tehát transzcendentális érvényességűvé). Kiderül, hogy a művészet mégsem annyira szabályok nélküli, mint azt némelyek gondolnák. E tekintetben fontos funkcióval bír nála a zseni: Kant szerint a zseni az, aki a művészetnek szabályokat ad (186). A tanul-

mány egyik fő tézise szerint Kant a művészetkritikaként értett esztétikát transzcendentális kritikaként látta megvalósíthatónak.

Hankovszky Tamás: „»Ha ezt felismerte, kritikája tudománytanná vált volna«. Kant és Fichte vitája a kritikáról” című elemzésében a transzcendentális filozófia mibenlétéről szóló, a *Tudománytan* születése körüli, és röviddel e születést követő, döntően az 1790-es években végbemenő vitákat tárgyalja, melyek Kant, Fichte és a kortársak között zajlottak. E vita egyik kulcskérdése a következő volt: Kant filozófiáját – és speciálisan a kanti kritikát – már a transzcendentális filozófia teljesen kifejtett rendszerének kell-e tekintenünk, vagy „csupán” a transzcendentális filozófia rendszeréhez szolgáló afféle *propedeutikának*?

Kant, kevésbé meglepő módon, úgy gondolta, hogy pár részlet kivételével ő lényegében létrehozta a filozófia igaz, biztos lábakon álló, bizonyos mértékig véglegesnek számító *tudományát*. Egyes korabeli, Fichte iránt elfogult szerzők viszont úgy gondolták, hogy Kant „csak” mintegy Keresztelő Szent János szerepét töltötte be a filozófia mint tudomány megszületésében, melynek valódi Messiása Fichte lenne. Kant meglehetősen visszásnak érezte ezt az interpretációt, ami őt a Fichtétől való határozottabb elhatárolódásra sarkallta. Fichte a maga részéről mindig tisztelettudóan és a legnagyobb nagyrabecsülés hangján viszonyult Kanthoz; úgy gondolta, hogy tulajdonképpen nem tesz mást, mint a Kantban magában már eleve benne lévő, de kifejtetlen, implicit gondolati magokat, lehetőségeket, tendenciákat viszi tovább. Filozófiájára úgy gondolt, mint ami alapvetően több mint puszta Kant-értelmezés, mégis úgy vélekedett, hogy amit művel, az lényegileg a kanti filozófia alapjain áll; tulajdonképpen Kantot radikalizálja. Fichte néhány elfogult követője úgy vélte, Kant bizonyos okok miatt nem tudott eléggé radikális lenni – és pontosan Fichte volt az, aki a Kantban rejtve meglévő, igazi forradalmi potenciálokat kiaknázza.

Mindebben alapvető szerepe van kritika és metafizika fichtei megkülönböztetésének, illetve a kettő közti viszony fichtei elméletének. A metafizika Fichténél a tudat tényeinek és adatainak a tudománya, míg a kritika annak tudománya, hogy miképpen tárja fel és teszi hozzáférhetővé a metafizika a tudat tényeit és adatait, vagyis a kritika Fichténél nem más, mint a metafizika metatudománya. Fichte szerint Kantnál nem különül el világosan e kettő, és ez bizonyos zavarokhoz és tisztázatlanságokhoz vezetett mesterénél. Kant, ha végrehajtotta volna a kettő viszonyának teljesen artikulált tisztázását, valamint, ha felismerte volna, hogy „az én egy kép”, akkor – mondja Fichte – „kritikája tudománytanná vált volna”.

Ullmann Tamás: „A kanti kritika kritikája és a nyelv” című írásának közép-pontjában az a kritika áll, amelyet Kant egyes kortársai – mindenekelőtt: Hamann, Herder és Humboldt – a felvilágosodás univerzalista és racionalista hagyományait követő kanti transzcendentális filozófia fölött gyakoroltak. Kant egyik legfontosabb meggyőződése (a felvilágosodás általános paradigmájával összhangban) az, hogy mindenkiben ugyanaz az ész működik, mely ugyanazzal a struktúrával, ugyanazokkal az alapvető kategóriákkal rendelkezik. A nyelvnek az emberi szellem megismerésében alapvető jelentőséget tulajdonító gondolkodók – mindenekelőtt a fentebb említett három szerző – *pontosan ezt kérdőjelezték meg*. Wilhelm von Humboldt azt hangsúlyozta, hogy minden egyes nyelv egy külön világgépet testesít meg. Szerinte a nyelv egésze áthatja a gondolkodás egészét. A gondolkodásnak a tárgyra, a valamilyen értelemben objektívnek vett valóságra való vonatkozását Humboldtnál egyáltalán csak a nyelv teszi lehetségessé. Értelmezése szerint a nyelv szubjektív és objektív, külső és belső elválaszthatatlan egymásba fonódása.

Az imént említett gondolkodók radikálisan szakítottak a nyelv instrumentalista felfogásával, mely szerint a nyelv egy eszköz vagy valamiféle dolog. Náluk a nyelv az emberi szellem alapvető működésmódja, mely nélkül a szellem egyáltalán nem is lehetne emberi, értelmes, öntudatos szellem. Speciálisan Humboldt szerint: a gondolatok először csak a nyelv közegében születnek meg; a nyelv által vagyunk egyáltalán képesek gondolkodásra. A nyelv, mint a szellem lényegi működési és megnyilvánulási módja, nem produktum, hanem magának a szellemnek az állandóan tevékeny léte: *működés, esemény*.³

A kötet záródarabjaként Tánzos Péter: „Kritikai szemléletváltás egy generációs »elhallgatás« tükrében – Johann Elias Schlegel közvetett hatása Friedrich Schlegel kritikafogalmára” című írása arra a kérdésre reflektál, hogy miért hallgatott feltűnően Schlegel nagybátyja, a kritikus és költő Johann Elias Schlegel munkássáról – mikor több ponton kézenfekvő lett volna, hogy kapcsolódjon hozzá, vagy aktív diskurzusba bocsátkozzon vele. Tánzos szerint ennek a beszédes elhallgatásnak a háttérében mindenekelőtt az elméleti alapvetésből, a használt fogalmi apparátusból, bizonyos esztétikai és filozófiai problémák megközelítésmódjából fakadó lényegi különbségek állhattak, amelyek miatt Friedrich Schlegel feltehetően eléggé idegenkedett egy generációval korábban élt nagybátyja gondolatvilágától, és ami miatt inkább a hallgatást választotta vele

³ Ehhez lásd még a szerző frissen megjelent művét: Ullmann Tamás: *Túl a jelentésen. Sematizmus és intencionalitás 2*. Budapest, L'Harmattan, 2019, különösen: 17–69.

kapcsolatban. Ugyanakkor Tánzos rámutat arra, hogy Schlegel mégsem tudta egészen kizárni nagybátyját a gondolkodásából (még lehet, hogy nem is akarta), mivel az általa igen nagyra tartott *Lessing*nél lényegi hatások érvényesültek Johann Elias Schlegeltől, amelyek ily módon, mintegy „fű alatt”, közvetetten Friedrich Schlegel gondolkodásába is bekerültek.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy ez a kötet magasan kiemelkedik a hasonló konferenciakiadványok sorából, amennyiben egy nagyon erős konferencia szövegeit gyűjti össze. A téma kulcsfontosságú a modern filozófia keletkezésének és mibenlétének szempontjából. Lényeges adalékokkal járul hozzá annak megértéséhez, hogy bizonyos, elsőre talán mellékesnek tűnő motívumok hogyan formálták alapvető módon a modernitás kritika-fogalmát, hogyan segítették előre a kritika újkori paradigmájának kialakulását és formálódását. Az újkori filozófiában a két, talán leginkább paradigmateremtő gondolkodónak Descartes és Kant mondható. Mivel végső soron a könyv célja egy konferencia anyagainak megjelentetése volt, ez nyilván a kötet összeállításának lehetőségeit is behatárolta. Mindazonáltal szerencsés fejleménynek mondható, hogy a szerzők közül Horváth Zoltán tanulmánya közelebbről foglalkozik Descartes-tal; lévén egy olyan műből, melynek célja a kritika modern fogalmának bemutatása, Descartes aligha maradhatott volna ki. A könyv tanulmányozását mindenképpen ajánlom mindenkinek, aki közelebbről szeretne megismerkedni azzal a különleges szereppel, amelyet a „kritika” fogalma az újkori filozófiában betöltött; illetve minden, általában a filozófia és a kultúrtörténet iránt érdeklődő olvasónak.